

B. V. Henry

DIETRICH BONHOEFFER

- tro som föder mod -

**En man som stod upp
mot nazismens ondska**

Med ett förord av professor Peter P. J. Beyerhaus vid Tübingen Universitet, Tyskland

Av samme författare:

Bibelns nyckelroll i den protestantiska reformationen. Timoteus Förlag, 2016.

Elsk disse araberne – Guds lofter blir virkeliggjort. Norge: Prokla-Media, 1997.

Albania – pionerens land. Norge: Prokla-Media, 1991.

Forsaking all for Christ – a biography of Henry Martyn – the First Modern Pioneer-missionary to the Muslims, London: Chapter Two, 2003. (finns också på tyska, franska och urdu.)

A Lonely Path of Discipleship – a biography of George W. Hunter. Pioneering missionary in remote China. London: Chapter Two, 2012.

Dietrich Bonhoeffer: Tro som föder mod.

Copyright © 2020 B. V. Henry

Utgiven av Timoteus Förlag AB

Webbsida: timoteus-forlag.se

E-Post: info@timoteus-forlag.se

Tfn: 0506-14313

Omslag: Eduardo Souza, Snilleblixtar

Översättning: Maja Wolfbrandt

Tryckt i Tyskland

ISBN 978-91-89414-74-7

*Till min kära Margit
i vår 45-åriga förenade äktenskap
i förbundet av Kristus nåd och kärlek.*

Innehåll

Bokens tillkomst.....	6
Förord.....	8
Inledning.....	10
Prolog	
Förfäran och beundran	13
En tonåring och hans tidiga kall	22
Ett Tyskland i förändring	30
Det stora bedrägeriet	39
Mot strömmen	50
En fråga om lojalitet	58
Lydnadens pris	67
Den annalkande stormen.....	72
Judefrågan	80
Motstånd och underkastelse	89
Ängslan och resolution	99
Med fara för sitt liv	107
Nazisternas huvudsakliga byte	117
Likgiltighet och nonchalans	128
Arrestering och fångenskap	135
Dom och avrättning	148
Epilog:	
Hågkomst och förmaning.....	155
Arv och kontrovers	169
Kronologisk översikt:.....	180
Källförteckning:.....	188
Om författaren	198
Index	200
Karta: Viktiga platser i Dietrich Bonhoeffers liv.	204

Bokens tillkomst

Som liten pojke togs jag med av mina föräldrar för att se Breendonk, beläget i Belgien mellan Bryssel och Antwerpen. Det var inte det värsta av nazisternas koncentrationsläger, men det var förfärligt nog för att med sin tunga tystnad – som var mer talande än ord – göra avtryck i mitt unga sinne. När jag sedan som tonåring blev bekant med några judar, som lyckligtvis överlevt det öde som så många av deras bröder gått till mötes – att reduceras till aska i vanärens kaminer – började jag rastlöst undra över hur det gått till och varför det skedde ...

Men dessa lyckosamma rymlingar, som fortfarande befann sig i trauma, berättade endast motvilligt eller fåordigt om de hemska prövningar och smärtsamma upplevelser de genomlevt. Då det senare hände sig att jag besökte de grymma utrotningslägren i Tyskland, Österrike och Polen fick jag mer förståelse för varför det var så. På dessa hemska platser, med deras grafiska utställningar, blir mänsklighetens fördärv och ondska verkligen fullständigt uppenbar. Vissa av de före detta fångarna, och deras ättlingar, skulle nog helst bara vilja glömma bort kvarlevorna av dessa tortyrkamrar.

Historien kan dock inte grävas ner eller förnekas. Men sedan jag vuxit upp har jag förstått att minnena från historiens mörkaste och mest deprimerande tider mildras något genom det ljus som lyser från några få personer som vågade vara annorlunda. Jag läser om Dietrich Bonhoeffer, om syskonen Scholl och om andra som vägrade acceptera sin tids ondska, så som den gestaltades av SS. De stod modigt upp mot tidens strömningar, med fara för sina egna liv. De stod i kontrast till sina medmänniskor som resignerade eller accepterade det diktatoriska status-quo som rådde. Deras historia har gjort en inverkan på mitt liv, till att oavsett kostnaden vilja stå upp för Guds sanning och rättfärdighet!

I samband med den nazistiska ideologins uppgång och det tyranniska styre som följde, väcktes frågor angående de kristnas ansvar – frågor som är relevanta än i dag. Kunde man ha avstyrat den annalkande tragedin, som kom att skölja över hela Europas judenhet...? Under mina 25 år av efterforskning har jag genom studier och egna reflektioner försökt att klarsynt och kritiskt för-

klara och ge ett svar på frågorna om de kristnas ansvar. Nyligen uppkom idén att min egen personliga utvärdering kunde skrivas ner för att eventuellt vara till gagn för andra, med hopp om att det som har hänt i det förflutna inte ska upprepas i framtiden.

Förord

I och med 100-årsjubileet till minne av Dietrich Bonhoeffers födelse, den 4 februari 2006, gavs flertalet verk ut – vissa av dem ganska omfattande – för att hedra hans minne och för att med nytt ljus belysa aspekter som negligerats i tidigare publikationer. Då B. V. Henry tog sig an uppgiften att ge sitt bidrag till den litterära renässansen för intresset för Bonhoeffer var hans avsikt inte att bara tillägga ännu en monografi eller att instämma i lärdomar från de mer akademiska biografierna. Inte heller ville han endast popularisera den djup-sinnige, kristne tänkaren med politiskt inflytande för att göra honom mer lättillgänglig för dem som helst undviker att själva grundligt fördjupa sig i hans verk – även om en sådan kommunikation hade varit givande i sig och till och med behövlig inför en mindre upplyst allmänhet utanför Bonhoeffers hemland Tyskland. Denna lilla bok – välskriven och fint illustrerad – ger på detta område ett viktigt bidrag.

Men den verkliga angelägenheten hos författaren är av mer avgörande karaktär. Han blev djupt imponerad över upptäckten av en kristen person som tagit sig an uppgiften att ge sig själv helt åt att dämna upp sin tids ideologiska tidvatten – den barbariska ideologi som svepte över Centraleuropa och urholkade själva grundvalarna för den kristna kulturen och utplånade hela segment av befolkningen endast på grund av deras ras: judarna – eller deras mentala tillstånd: de handikappade. Samtidigt blev B. V. Henry ställd av fegheten som gjorde att de högt uppsatta prästerna – både protestantiska och romersk-katolska – hade överseende med det nazistiska systemet, hur de förblindades inför dess inneboende brutala villkor eller till och med aktivt samarbetade med det, med Hitlers förrädiska anspråk om att främja en ”positiv kristendom” som bakgrund.

Författaren menar rättmätigt att det fatala misslyckandet av att försvara av Bibelns centrala lärosatser och etiska värderingar emanerade från den inverkan som historiekritik som exegetikmetod hade haft på den akademiska teologin. Den hade berövat studenter förmågan att bidra med ett livaktigt vittnesbörd om Jesus Kristus och hans förlossande evangelium då de konfronterades med förnekande och förakt.

I denna biografi presenteras Dietrich Bonhoeffer som huvudtalesman för en motståndsrörelse som oförskräckt kämpade för ”ett annat, bättre Tyskland” och som gottgör för skammen som nationen i stort ådrog sig genom att ge efter för den bruna grymheten. Denna studies värde ligger både i att den placerar Bonhoeffers curriculum vitae i dess historiska kontext, och att den grundas på såväl en solid kännedom om hans huvudsakliga skrifter som på relevanta andrahandskällor.

I inledningen framhåller författaren sin angelägenhet att lyfta fram Bonhoeffers vittnesbörd om uppoffring och dess betydelse för vår nuvarande situation. Även om historien aldrig upprepar sig exakt, styrs dess händelser av elementära trender som ofta överlever och dyker upp igen i en ny skepnad. B V Henry är medveten om att dagens västerländska demokrati är utsatt för en moralisk nedbrytning som kan möjliggöra för totalitära krafter att ta över. Därför måste kristna ledare vara på sin vakt för att upprätthålla ett rent evangelium och för att uppfylla den profetiska kallelsen att stå fast vid sina anspråk, både inom kyrkan och gentemot politiska institutioner. Denna angelägenhet gör boken till ”en vädjan och ett manifest” som står i skuld till Dietrich Bonhoeffers arv.

Professor Peter P.J. Beyerhaus, teol.dr.
Tübingens universitet – Tyskland

Inledning

Kanske minns ni att 2006 var året då 100-årsjubileet till minne av Dietrich Bonhoeffers födelse inföll och att det firades genom olika evenemang runt om på olika platser och genom utgivning av essäer, och till och med böcker, på olika språk. Även om vissa av de biografier som gavs ut kan anses vara nyskapande så behöver man ändå väga upp dem med mer kritiska verk. Båda dessa sorters studier har verkligen varit till hjälp och stimulans för mig, i mitt eget arbete.

Det har sannerligen skrivits många akademiska böcker om Bonhoeffers liv och arbete. Man kan således stanna upp och fundera över om det är nödvändigt med ännu en, en som heller inte gör lika stora anspråk angående den akademiska standarden. Genom min biografiska skildring, som presenteras utan utbrodering, och påföljande reflektion försöker jag dock inte behandla hans teologiska ställning eller tolkningar. Mitt mål är snarare att fästa uppmärksamheten på den tyska teologens iver över kyrkans kallelse och judarnas öde då nazisternas makt växte och flödade över, samtidigt som majoriteten av Tysklands kristna svarade med nonchalans och tystnad – något som fick tragiska konsekvenser. Under min långa tid av forskning i form av intervjuer och undersökningar av dokument, blev inte bara den tyska nationens ansvar under den ödesdigra och väldigt beklagansvärda delen av Europas historia uppenbar, utan paradoxalt nog även andra tvetydiga aktörers medverkande och dubbelspel.

Nu är det så att denna koncisa bok inte bara är informativ utifrån ett historiskt perspektiv; den har även en praktisk relevans för vår situation i dag, med de nya extrema rörelser som är i vardande och de gudlösa lagstiftningar som förespråkas och tillämpas – i likhet med till exempel nazisterna omfattande utförande av barmhärtighetsmord, något som väckte ramaskri i världen. Gårdagens brott och skändligheter sanktioneras och till och med legaliseras i dag; de anses normala, och protester mot dem straffas. Men profeten Jesajas ord genljuder fortfarande: ”Ve dem som kallar det onda gott och det goda ont” (Jes 5:20).

Paralleller kan dras och observationer göras, även om vi i dag befinner oss under påverkan från den förrädiska sekulära, och även teologiska, situationsetiken¹ som inte uppmuntrar till formuleringen av tydliga sambandsförklaringar. I ljuset av detta är frågan hur vi bibeltroende kristna ska relatera till de många utmaningar som framställs i vår post-moderna kultur – frågor om till exempel abort. Vi lever i ett samhälle som driver längre och längre bort från sina kristna rötter och sitt kristna arv och som strider mot det som Guds ord tydligt lär oss om livets allmänmänskliga helighet och värdighet.²

Låt oss ha tydliga bibliska övertygelser, och med dem en beslutsamhet att kämpa för varje mänskligt livs värdighet vid varje tidpunkt i livet, oavsett livets ursprung och status. Låt oss värna om respekten för ett livs inneboende värde, ett värde som överträffar politiska och filosofiska system. Må vi inte bidra till att "lögn och inte sanning härskar i landet" (Jer 9:3). Då det förekommer en stark trend av relativism och pragmatism, som till och med genomsyrar kyrkan, måste vi återerövra en sund biblisk dogmatism som vårt enda hopp om att få tillbaka det som förlorats.

Det krävs sannerligen tro – en som likt Bonhoeffers föder mod – för att gå emot vår tids strömningar och frimodigt, återigen, i en tid av moraliska kriser och kompromisser, börja understryka Bibelns oföränderliga sanningar. Men det bör göras i en anda av medkänsla och ödmjukhet, så att vi uppfyller vår kallelse att vara sanna lärjungar till Kristus. Vår högsta lojalitet är mot Herren Jesus och vår tillgivenhet till vad Han lärde, då Han förväntar sig lydnad från oss. "Kosta vad det kosta vill" skulle den tyske prästen och motståndsmannen sagt. Och i honom kan vi se att kristen integritet kan kosta väldigt mycket!

Gjorde Bonhoeffer rätt då han, visserligen på sina egna premisser och endast i en perifer roll, samarbetade med högt rankade militära dissidenter och andra kända namn i deras försök att störta Hitlers regim? Svaret på frågan lämnar jag åt varje enskild läsare att bestämma. Men ändå, oavsett vilken ståndpunkt man intar, kan vi alla lära oss något av hans exempel och hans handlingar då han vågade stå emot nazismens ondska och den genomträng-

1 Den anglikanske teologen Joseph Fletcher utvecklade detta koncept på 1960-talet i sin kritik av en absolut moral. Han framhöll istället en relativism beträffande sanningen (han dog 1991, som ateist!), i en hierarki av nya värderingar.

2 I min bok "Bibelns nyckelroll i den protestantiska reformationen" uppmanar jag till ett återvändande till den Heliga Skrift och dess auktoritet, slutgiltighet och tillräcklighet genom sitt flöde av uppenbarelse. Timoteus förlag, 2016

ande ideologin som byggde på "vit överlägsenhet". Med detta sagt, låt det vara tydligt att jag inte förespråkar våld för att försvara kristna principer och absoluta sanningar. Men jag uppmuntrar till ett äkta beroende av Guds vishet, så att vi kan hålla Kristi vittnesbörd och bära Hans tjänst. Vi måste stå fasta, men aldrig bli aggressiva, gentemot vår motståndare (2 Tim 2:24-26).

Låt oss inte glömma att det nittonde århundradet har blivit präglad av de mest avskyvärda folkmorden, inte bara i Europa, utan också i Afrika och Asien. Det nya millenniet innebär inte desto mindre risker och hotande faror. Vem vågar höja sin röst vid anblicken av västerländska demokratier som sakta rör sig mot att bli diktatoriska övervakningssamhällen och när trender av ultra-nationalism växer fram, eller när andra extrema rörelser siktar på att radera samhällets grundpelare?

Mina läsare kommer snart att upptäcka att studien knyter an till dagens politik eftersom jag inte tvekar att dra paralleller och påvisa överensstämmelser mellan då och nu som är värda att begrunda. Lärdomar måste dras av det förflutna för att förhindra att människor i framtiden blir hänsynslöst förintade på grund av hudfärg eller politiska och religiösa synpunkter. Med detta syfte i åtanke är denna bok både en vädjan och ett manifest. Den innehåller även den slutsats jag dragit om det arv som D Bonhoeffer lämnat bakom sig. Slutligen: det kristna budskapet om försoning som vi har blivit givna är inte ett påläggande, utan en inbjudan till mänskligheten. Vedergällning mot oomvända syndare ligger bara och uteslutande i den allsmäktige och barmhärtige Herrens händer (Apg 17:30-31).

B V Henry

Prolog

Förfäran och beundran

År 1927 skrev den unge holländske teologen Willem ten Boom (1887-1946), bror till Corrie ten Boom³, sin avhandling på ett tyskt universitet. I den hävdade han att en förskräcklig ondska höll på att breda ut sig i Martin Luthers land. Tyska teologer plockade isär Bibeln i smådelar och reducerade den till en samling myter; de avlägsnade det övernaturliga i Bibeln genom så kallad historiekritik. Och jämsides med dem talade tyska filosofer – efterföljare till den ”kristne” avfällingen Ludwig Feuerbach (1804-1872, författare till det klassiska verket *Wesen des Christentums* från 1841) – om att skapa en ny, överlägsen arisk superras som skulle vara obesudlad, utan influenser från judar och andra svaga människor.

I många av Gamla testamentets historiska och profetiska böcker kan vi läsa om det moraliska fördärv som hade sin början i ett andligt förfall och som i förlängningen ledde till politisk anarki. ”Abyssus abyssum invocat” (en olycka kommer sällan ensam) – så oundvikligt ödesdigra är konsekvenserna av denna princip. I Domarboken kan vi finna en skildring av denna nedåtgående process och i 1 Samuelsboken 2:11-36 återfinns en målande illustration av densamma. Varje klarsynt åskådare till det som ägde rum i Tyskland kunde med förfäran se hur Israels folks historia upprepade sig, nu i det land som en gång blivit så rikligt välsignat av återinförandet av Guds Ord som civilisationens enda verkliga grund. Psalmisten frågar sig passande: ”När grundvalarna rivs upp, vad kan då den rättfärdige uträtta?” (Ps 11:3). Det finns lika många varningar i Bibeln som det finns löften!

Vi kristna – kyrkan – är kallade att begrunda hur Gud handlade med det forntida Israel och lära oss av deras erfarenheter (1 Kor 10:11; Rom 15:4). Vi bör ta tillvara på det allvarliga ordet i Romarbrevet 11:22 om ”Guds godhet och stränghet”. Det finns en princip om orsak och verkan (aristoteliskt tänkande), om kedjereaktioner, som bör beaktas även när det gäller denna världens angelägenheter. Detta förstod Josia, Juda rikes 26-årige kung: ”... Herrens

3 Corrie ten Boom (1892-1983), författare till *”Gömstället”*. Hennes syster Betsie dog i december 1944 i Ravensbrück koncentrationsläger i Mecklenburg norr om Berlin

vrede är stor, och den är utgjuten över oss, därför att våra fäder inte har hållit Herrens ord och inte har gjort allt som är föreskrivet i denna bok” (2 Krön 34:21). Detta allvarsamma faktum har inte förändrats: ”Bedra inte er själva. Gud bedrar man inte: det människan sår skall hon också skörda” (Gal 6:7). Om Juda på allvar hade begrundat hur Gud hanterade Efraim (Israels tionde stam – 2 Kung 17:6, 23-24; 18:9-12) då de blev deporterade till Assyrien 721 f.Kr, ungefär 135 år tidigare, så kanske Juda folk hade kunnat förskonas från den 70-åriga fångenskapen i Babylonien år 586 f.Kr. Då kanske de hade lyssnat på de varningar och uppmaningar som kom från profeterna Jesaja, Jeremia, Amos med flera. Som en sann Guds tjänare yttrade profeten Mika, som

(1): William ten Boom – klar-synthet förkroppsligad.

levde före exilen, då han såg tillbaka på historien en vädjan som är värd att upprepas i våra dagar: ”Mitt folk, kom ihåg ... Bileam” (Mika 6:5; 4 Mos 23:7-10, 18-24; 24:3-9, 15-24. Det är en tidlös påminnelse för oss om hans väg: 2 Pet 2:15 (förvillelse), Jud 15 (lära), Upp 2:14!).

Arton år efter det att Willem ten Boom uttryckt sin välgrundade oro skulle världen komma att få se resultatet av nazismen, denna moderna hedendom. Allting hade sin grund i att man medvetet vänt sig bort från att ha Guds ord som högsta auktoritet. Denna faktor erkänns dock sällan av sekulära historiker (Pred 12:13-14)⁴. Oavsett vilka andra orsaker

som fanns, så var det andliga förfallet en av orsakerna till den obeskrivliga tragedi som skulle

utspelas! Miljontals judar, gamla människor, funktionshindrade, motståndare till Tyskland och människor med utländsk härkomst dödades jämte oönskade folkgrupper som zigenare och slaver. Och dessa gärningar rättfärdigades med hjälp av det grymma nationalsocialistiska språkbruket. Vid sidan av ovan nämnda så kallade parasiter fanns det även tusentals tyskar som följde sina

4 Jag är medveten om Richard J Evans kritik, då han påtalar att om man använder konceptet ”sektularisering” som förklaring till nationalsocialismens uppgång, vilket man gjorde i Västtyskland efter kriget, kan det delvis tolkas som försvar av det som hände. Men hur skarp Evans analys än må vara så kan man inte avfärda W ten Booms bedömning av tiden före krigets utbrott som historiskt irrelevant.

samveten och gjorde motstånd. De vägrade svära trohetseden ("Bekennnis zu") till Adolf Hitler och strida i armén. Så även om majoriteten av dem som mördades i de tragiska koncentrationslägren blev det enbart på grund av brottet att de var av en annan härkomst, fanns där dessutom de modiga tyskar som vägrade att acceptera den machiavelliska politik som Adolf Hitlers nazistregim förde, och som med fara för sina liv vågade trotsa den.

Bland det fåtal tyskar som gjorde motstånd, fanns det ett litet antal yngre personer som ansåg att det fanns ett alternativ till att blint lyda Hitlers kommando och förtryck. De hade fräckheten att handla utifrån denna övertygelse, och för många av dem kostade detta civilkurage dem livet. I juni 1942 grundade några studenter en organisation som de kallade Vita rosen⁵. De stod för en motståndsrörelse som använde icke-våldsmetoder och de var assisterade av Karl Huber, professor vid Münchens universitet. Det skiljde en generation mellan denne 49-årige akademiker, far till två små barn, och de unga "rebellerna" som han var förenad med för ett gemensamt ändamål. På universitetsområdet arbetade gruppen febrilt med samordning av försök att främja medborgarrätten och stärka motståndet mot nazistiska direktiv, såsom eutanasiprogrammet, och de hade ett tydligt engagemang mot tvångsflyttningen av och massmorden på judar.

I en polisstat som den nationalsocialistiska kontrolleras och censureras ofta informationen. Vita rosen såg det som sin skyldighet att ställa detta tillrätta. De spred informationshäften, med sin osynliga symbol, bland tyskarna. På dem stod ett motto som samtidigt också var ett manifest: "Vi kommer inte att förbli tysta. Vi är ert dåliga samvete. Vita rosen kommer inte att låta er vila!" Det nazistiska tyranniet och de tyska medborgarnas apati inför regimens avskyvärda brott väckte ilska hos Vita rosens idealistiska medlemmar.

Under de knappt åtta månader som den lilla gruppen existerade i hemlighet distribuerade de sex olika foldrar, den sjunde gick aldrig till tryck. I dessa fördömde de nazisternas brott i hopp om att väcka det tyska folkets samveten till att följa deras exempel. Hans Scholl (24), en ung läkarstudent vid Münchens universitet, hans syster Sophie (21) från Ulm, Alexander Schmorell (25), Wilhelm Grafts (25) och Christoph Probst (23) var den underjordiska gruppens kärnmedlemmar. I själva verket var det så att Hans, och till och med hans syster Sophie, 1933 hade blivit attraherade av ungdomsorganisationen Hitlerjugends till synes höga ideal.

5 Weiße Rose – uppkallad efter den spanska romanen Rosa Blanco

Hitler och hans parti kom fram ur skuggorna i ett Tyskland traumatiserat efter förlusten 1918. I valet 1923 vände sig partiet till ungdomar för att upprätthålla Hitlers kampanj. Många var fulla av entusiasm och ivriga att hålla fast vid den centraliserade rörelsen som var full av löften: "vade mecum" – kom med mig! Då Hitlerjugend startades var tanken att organisationen skulle frambringa soldater till riket. Ungdomarna präglades av ideologin och tränades i en fördold militär förberedelse som skulle gottgöra för skammen över hur första världskriget hade slutat. 1929 bestod Hitlerjugend uppskattningsvis av 17 000 ungdomar, och under de följande åren fortsatte tvångsrekryteringen av barn och unga från olika samhällsklasser. Klasstillhörighet överträffades dock av uniformen som alla bar (i likhet med den anglosaxiska scoutrörelsen) under flaggorna med svastikor på. De förvandlades i processen till militant marscherande ungdomar som skanderade patriotiska slagord för att rekrytera fler av sina jämnåriga. 1939 hade de blivit 8 miljoner ungdomar (98 procent av alla) som skrek ut sin totala hängivenhet åt Führern i den nu obligatoriska nazisthälsningen! När Hitler kom till makten upplöstes alla ungdomsorganisationer och den 1 december 1936 infördes en lag som tvingade ungdomar, både pojkar och flickor från 14 till 18 års ålder, att gå med i Hitlerjugend – denna rörelse som underminerade familjens uppfostrande roll och ersatte den med statens politiska träning. Många av ungdomarna hypnotiserades och förfördes av den nazistiska ideologiska utbildningen som krävde självdisciplin av dem, och den återupprättade självsäkerhet som gavs dem. Men alla var inte medvetna då om att de genom dessa tilltalande fritidsaktiviteter och kampsportsövningar – ett kamouflage för intensiv militärträning – skulle bli en enhet fanatiskt engagerad i kommande invasioner och förbrytelser på utländsk mark som en del av den själviska expansion och stolthet som väntade. I sin blindhet svor de så trohet till arméns suveräne befälhavare. "Dessa är inkarnationen", som Hitler sa i sina imponerande koreografiska möten, "av morgondagens Tyskland. Nationens framtid!" Hitlerjugends förste ledare var Baldur von Schirach (1907-1974) och sedan, från augusti 1940, tog Arthur Axmann över mitt i en härlighet som framkallades av hybris över nazistregimen och dess enmanskults framgång. Syskonen Scholl blev fascinerade av Hitlerjugends ansats och gick med i sin truppavdelning, mot inrådan från föräldrarna, som var mer klarsynta gällande nationalsocialismens verkliga natur och mål. Två år skulle gå innan de två tonåringarna tappade tilltron till nazismen som ideologi, och 1942 reste de sig gemensamt upp mot dess för-

tryck och växande ondska. Hans Scholl hade liksom sina närmaste manliga kamrater varit med vid krigsfronten och sett de hemskheter och katastrofer som inte blev skildrade för allmänheten.

Syskonen, som till en början handlade försiktigt, om än med risk för sina liv, arresterades till slut under en våghalsig och farlig aktion på fakulteten i februari 1943. Vaktmästaren Jacok Schmied upptäckte dem och underrättade myndigheterna. Medveten om den ökande faran det innebar att dela ut folddrar och måla protestord på väggar – ”Ner med Hitler!” – släppte Hans, som en symbolisk handling, ner ett helt parti med folddrar från balkongen i universitetets stora hall. Foldrarna föll som blomblad från den Vita rosen.”Eftersom Hitlers humör sades vara väldigt beroende av folkmassornas sympati, kunde motvilja gentemot honom hos folket vara ett betydande vapen som, riktat mot honom, kunde hota hans självförtroende. På grund av detta ansåg nazistpartiets ledare att Vita rosens folddrar tillhörde de största politiska brotten mot Tredje riket” (Scholl, Hans and Sophie. *The Diaries of the White Rose*, s. 96).

De anklagades tillsammans med Christoph Probst för högförräderi och prövades i en väldigt kort, farsartad skenrättegång ledd av den inhumane Roland Freisler (1893-1945), Folkdomstolens president. De dömdes skyldiga och halshöggs den 22 februari. Före sin avrättning sa Sophie, som liksom sin bror var medlem i den romersk-katolska kyrkan: ”Vi är glada att dö eftersom bara det lidande som leder till försoning och frälsning kan övertäcka nazismens brott och en dag återupprätta Tyskland åt Kristus.” I sin ficka hade Hans en rosenknopp och ett citat av den österrikiske poeten R M Rilke (1875-1926): ”Den som tiger är vis, men den som talar gör det inte för sin egen tid” (*Aufzeichnungen des Malte Laurids Briggess*. 1910).

En kort tid därefter arresterades även de andra medlemmarna av Vita rosen och förhördes under olaga tvång. Filosofiprofessorn Kurt Huber förblev under sin rättegång trogen mot Immanuel Kants etiska undervisning, och sa till sitt försvar: ”Det finns en yttersta gräns för formella lagar, bortom vilken de är ogiltiga och omoraliska. Det sker när de skyddar fegheten att inte stå upp mot den orättfärdighet som staten begår. Jag kräver att friheten ges tillbaka till oss tyskar, vi kommer inte låta våra korta liv förspillas i bojor. Även om det är välfärdens och maktens bojor.” Övertygad om vad som väntade i fångenskapen skrev han till sin fru Clara: ”Om jag skulle bli tvingad att lida döden i kampen för frihet så ber jag er alla att vara glada och glädja er över en som har

funnit sin väg hem, till andens slutgiltiga frihet. Då har mitt livs offer gjort mig verkligt fri.”

Christoph Probst sa till sina tre barn precis innan han skulle avrättas – samma eftermiddag som Sophie och Hans Scholl avrättades: ”Nåväl, inom bara några ögonblick kommer vi att mötas igen i evigheten.” På vägen till giljotinen sa Christoph: ”Aldrig trodde jag att det skulle vara så lätt att dö.” Wilhelm Grafs lämnade detta meddelande efter sig: ”För varje livsöde, hur svårt det än må vara, finns det en särskild mening, även om det inte är uppenbart än i denna världen. Och oavsett hur svåra omständigheter vi måste gå igenom, så kommer dessa erfarenheter att föra oss närmare Gud.” I det sista brevet till släktingar och vänner vädjade han till dem: ”Minns mig och tänk väl om mig!” Alexander Schmorell, son till en välkänd läkare, skrev i sitt sista brev: ”Jag är övertygad om att mitt korta liv tar slut nu eftersom jag har fullgjort mitt uppdrag i världen. Jag kan inte se vad som skulle finnas kvar för mig att göra om jag blir frisläppt. Vi kämpade med Hans mot den tyska regimen, vi blev förrädda och dömda till döden.”

Alla dessa sex personer, som kämpade för Tysklands ära, slutade sina liv i det grymma Stadelheimfängelset i München. Tillsammans med andra medkämpar, som avrättades så långt borta som i Hamburg, är de ihågkomna i samstämmighet med W Grafs ovan nämnda önskan, samt med Sophie Scholls förutsägelse, som snabbt skulle bli uppfylld: ”Vad vi har gjort ska sprida sig som havets vågor!” Detta sa hon samtidigt som tusentals kopior av den sjätte av Vita rosens foldrar 1943 spreds över hela Tyskland med hjälp av brittiska flygvapnet. (Det var de modiga insatser som utfördes av denna lilla grupp, och de provningar de ledde till, som skulle inspirera greve Claus Schenk von Stauffenberg att genom Operation Valkyria i juli 1944 försöka, men misslyckas, avsätta Hitler och hans närmaste män).

Deras tragiska berättelser talar fortfarande starkt och synliggör en tydlig kontrast mellan deras beslut och handlingar och reaktionen från merparten av den tyska befolkningen, de som var för rädda och ovilliga att öppet uttrycka motstånd. ”Sunt förnuft istället för övermod” användes som argument för att inte göra motstånd. Men ett sådant resonemang innebar ett självförsvar som upprätthöll nazismens ondska, samma ondska som i andras samveten väckte protester och drev dem till att handla med ett livsfarligt trots. Alla vid Münchens universitet fjärmade sig från Vita rosens handlingar då man ansåg att denna motståndscell bestod av odugliga idealister som varken hade någon or-

(2) *Sophie och Hans Scholl.
Bilderna är för alltid inpräntade i minnet – deras hjältemod talar än!*

ganisation bakom sig eller något tydligt politiskt mål. Inte en enda professor eller någon annan anställd på universitetet protesterade mot de summariska avrättningarna av gruppens medlemmar. Ändå lever minnet av de döda kvar bland de levande! "Hur har inte hjältarna fallit mitt i striden!" och "en furste och en stor man har i dag fallit". Så sa kung David om Jonatan och Abners död (2 Sam 3:38) och så kan sägas om medlemmarna i Vita rosen. Deras verk ansågs av kritiker bara vara ridderligt självbedrägeri, men deras ensamma kamp är ihågkommen i likhet med Cervantes hjältesaga "Don Quijote". Några av dessa offers gravar i München har blivit pilgrimsmål, och flera institutioner har hämtat sina namn från dessa hjältar och deras organisation som hade mottot: "Ut ur hatet ... ut ur rädslan ... ut ur döden!"

Ytterligare en pamflettist som hade samma energi som Vita rosens medlemmar, även om han inte är lika känd, var tonåringen Helmuth Hübener (1925-1942) från Hamburg, 17 år gammal uppvisade denna yngling inte mindre hjältemodigt motstånd och fick några månader tidigare än gruppens medlemmar möta samma öde som de skulle göra i det ökända Plötzensefängelset i Berlin. Sanna mot sina religiösa och moraliska övertygelser följde dessa unga män och kvinnor en farlig väg, utan gillande från omgivningen. Samma omgivning förblev helt tyst angående deras rättegångar och avrättningar.

De modiga, kortlivade och ensamma handlingar som utfördes av denna pojke, Helmuth, kom senare till Günter Grass (1927-2015) kännedom och inspirerade honom att 1969 skriva den skarpa romanen "Lokalbedövad" (Örtlich betäubt). Han gjorde det adekvata påpekandet: "hur kommer det sig att

vissa unga människor kom till insikt om och reagerade mot det som många vuxna låtsades om att de inte kände till eller föredrog att ignorera...” Det finns ingen värre sorts blindhet än oviljan att se och ingen värre dövhet än oviljan att höra!

Den stora mängd människor som samarbetade med, eller passivt accepterade, Hitlers fasansfulla politik påstod, liksom den österrikiske före detta generalsekreteraren för FN, Kurt Waldheim (1918-2007)⁶, att de bara gjorde sin plikt. Att förvänta sig att de skulle handlat annorlunda, menar man, bara visar på en naivitet hos dem som aldrig levt i ett totalitärt samhälle. Och det bör sägas att ingen säkert kan veta vad han skulle gjort om han hade ställts inför det moraliska dilemma som tyskarna ställdes inför på 1930-talet. Men medlemmarna i Vita rosen satte moraliska principer framför överlevnad – och gav tyskarna något som de nu kan se tillbaka på med stolthet.

Det finns både kända och okända exempel på hjältemodiga människor som motsatte sig Hitlers envælde och politik. Bland dem finns det framförallt en man som är väl ihågkommen av många. Denna person skulle komma att arresteras ungefär en månad efter de förfärliga skenrättegångarna för och godtyckliga avrättningarna av initiativtagarna till den Vita rosen. Dietrich Bonhoeffer hade liksom personerna som nämnts ovan en stark kristen övertygelse och ett samvete som inte var avtrubbat! (1 Tim 4:1-2). Han tillhörde en extraordinär familj som reste sig över den villfarelse som rådde i kulturen och samhället. Han föddes in i en värld märkt av oordning och med kursen satt mot fördärvet. Hans trygga familj blev en motpol till det politiska och sociala kaos som rörde sig runt dem. Bonhoeffer förkastade de demoniska rösterna från irrationalismen som rådde i nationen och sökte sig istället till Tysklands intellektuella och estetiska arv och dess öppenhet, i vilka den tyska nationen kunde finna sin verkliga storhet och stolthet mitt bland galaxens alla lysande stjärnor och celebriteter. I tider av tumult tvingas människors inre upp till ytan – både de bästa och de sämsta sidorna visar sig. Som ung man började Bonhoeffer snart ana hur sårbara människor blev inför den våldsamma politiska verklighet som uppstår i ett samhälle som gått vilse. Och ändå var det just dessa brutala krafter som tvingade honom att formas till en man med andlig integritet. Samhällets tillstånd kräver ibland att röster höjs ur lidandet och förvirringen som påminner oss om vilka vi är och vilka Gud har kallat oss att

6 Ur en intervju i februari 1988 i Wien. Se hans självbiografi, framställd som en egennyttigt memoar – en ”oskyldighetens sköld”: *”In the Eye of the Storm”*, 1985

vara. Under tiden för de händelser som frambringade den mörkaste perioden i Tysklands historia, och den ledare vars namn är synonymt med ondskan själv, var det många som blev lomhörda av de fördunklande, tillsynes demoniska röster som hördes. Men några få kunde fortfarande höra rättvisans, sanningens och barmhärtighetens röst.

När vi följer Bonhoeffer genom årens lopp, från ungdomens år som formade honom och fram till hans martyrdöd, kan vi samtidigt se hur starkt nazismens ondska växte. Vi kan även se hur andra modiga kristna, vars exempel skiner lika klart som Bonhoeffers, blev fram för att vandra vägen mot fångenskap och död.

Här följer Bonhoeffers livsberättelse kortfattat återgiven. En berättelse om en trons, ärans och modets man!

En tonåring och hans tidiga kall

Dietrich Bonhoeffer föddes i Breslau, Schlesien⁷ 4 februari 1906⁸ och växte upp i en miljö som med sina finesser och privilegier skulle kunna betecknas som borgerlig. I själva verket kom han från en av Tysklands mest respekterade familjer. Släktens förfäder ligger begravda i magnifika sarkofager, vilka än i dag kan beundras i Mikaelskyrkan i Schwäbisch Hall, Baden-Württemberg. Dietrichs far, Karl Ludwig, var en framstående psykiatriker och neurolog och även en uttalad motståndare till Sigmund Freuds (1856-1939) teorier, vilka kretsade kring dennes sexuella fixering och besatthet. Bland Dietrichs avlägsna släktingar fanns ansedda intellektuella och även en del teologer. Från sin mor Paulas släkt, vilken var av preussisk härkomst – hon var född ”von Hase” och var dotter till kejsar Wilhelm II:s hovpredikant och barnbarn till den berömde kyrkohistorikern Karl-August von Hase – hade Dietrich fått arva lite aristokratiskt blod, vilket gav honom en viss hållning och ett sofistikerat skick. Åtta barn – fyra söner och fyra döttrar – gav liv åt hemmet vid Szczytnickiparken. Dietrich var tvilling till sin syster Sabine.

Den något patriarkala familjen, där makan och modern axlade ett stort ansvar, gav tidigt barnen en känsla av att var och en av dem var viktiga och hade en betydande framtid. Föräldrarnas personligheter och fallenheter, även om de var olika – fadern var en sträng vetenskapsman med kärlek till naturen, modern var mer av en känslig konstnär med kärlek till kultur – utgjorde en bra kombination för uppgiften att uppfostra barnen. Första skolåren lästes hemma under moderns tillsyn och sedan för en privatlärarinna, fröken Katharina⁹ och hennes syster Maria Horn. Den senare av de två var inspirerad av den herrnhutiska pietismen, vilket hade en positiv inverkan på barnen. I hängivenhet till sina barn och med en önskan om att beskydda dem från livets mörka sidor, uppmuntrade föräldrarna dem ivrigt att utveckla sina talanger.

7 Dagens Wrocław, sedan 1945 tillhörande sydvästra Polen

8 Händelsevis året efter det att Alfred Dreyfus namn officiellt rentvåddes från en uppdiktad och falsk militär anklagelse i en ”fin-de-siècle cause célebre” – en av sekelskiftets mest omtalade händelser.

9 Dietrich besökte Katharina 1930 i Havanna, Kuba, då hon arbetade där som grundskolelärarinna

Dietrich hade ärvt egenskaper från båda sina föräldrar. I denna idealistiska miljö fick barnen tidigt en känsla av ansvar och utvecklade ett värde för att leva med integritet och att stå upp för de svaga. Dessa värderingar lämnade aldrig Dietrich och kom att genomsyra hela hans liv och författarskap. De kan sammanfattas med det han kom att anse vara sant ärorikt: att lyda Gud! Han skulle komma att möta sin tids utmaningar med en djupt mänsklig och andlig integritet och en stark känsla av ansvar inför Gud.¹⁰

(3): Dietrich och hans tvillingsyster Sabine vid 8 års ålder, 1914.

År 1912 flyttade hela familjen Bonhoeffer till Berlin, då faderns arbetsbostad var belägen vid Tiergarten (Brückenallee), nära zoologiska trädgården. Sedan flyttade de 1916 till bostadsområdet i staden: Grunewald (Wangenheimstr. 14). Den intellektuella och vetenskapliga eliten fanns representerad i den nära omgivningen genom historikern Hans Delbruck (1848-1929) och fysikern Max Planck (1858-1947). Detta område präglades också av en betydande judisk närvaro; den judiska representationen i området var faktiskt fem gånger så stor som i Tyskland generellt. På gymnasieskolan som Dietrich gick på kom fyra av tio avgångselever från judiska över- och medelklassfamiljer. De vuxna i familjen Bonhoeffer blev bekanta med några av de många framträdande personligheterna som befann sig i deras sammanhang och barnen blev vänner med deras barn. Av allt att döma utvecklade Dietrich under sina tidiga år starka vänskapsband med några av judarna. Detta skedde trots att judar blivit stigmatiserade under den Hohenzollerska monarkin och att skulden för den politiska turbulensen och det kulturella och moraliska förfallet under Weimarrepubliken (1919-1933) lades på dem. Trots alla bedrägliga och mångsidiga klyschor och fördomar om judarna som var vanligt förekommande bland de olika skikten av det tyska samhäl-

10 I Första Moseboken kan vi läsa om Josefs integritet, som liksom för många i dag ledde till att han mötte motstånd. Till slut gick emellertid inte välgången Josef förbi, vilket dock inte blir fallet i allas liv!

let, formade Dietrich sina egna åsikter och bedömningsgrunder angående judarna utifrån sina egna erfarenheter. Detta stred även mot det konsensus som rådde bland de kristna beträffande judar. Atmosfären som rådde under de vardagliga förhållandena i familjen Bonhoeffers hem genomsyrades av en humanitär och liberal kristen tradition. Här växte tvillingarna och deras tre bröder och tre systrar upp, och här formades de till att göra de val som senare ledde till olika yrken och livsöden. Trots den privilegierade tillvaron var ödmjukhet en dygd som alstrades, medelmåttighet något man föraktade, och högmod och arrogans attityder som inte accepterades! (Se Jer 50:32a; Matt 23:12). Hemmet förblev en speciell plats för Dietrich, fri från den alltför vanliga spänningen mellan olika generationer och föräldrars överlägsenhet som fanns i andra hem. Långt efter åren i familjens hem, då han satt i fängelset och mindes tillbaka, skrev han: "De flesta människor nuförtiden har glömt vad ett hem kan betyda, men för vissa av oss har det blivit tydligare än någonsin tidigare. Det är ett eget rike mitt i världen, ett starkt fäste mitt i livets storm och stress, en tillflykt, till och med en fristad." I "Fiction from Tegel Prison" satte D. Bonhoeffer ord på sitt arv från barndomen.

Trots att medlemmarna i denna harmoniska familj var lutheraner bara till namnet, fanns det tidigt hos Dietrich en passion för att finna meningen med livet. Denna passion kan ha förstärkts av den smärtsamma och sorgliga förlusten av brodern Walter (1899-1918), som omkom på ett fältsjukhus vid krigsfronten i Frankrike. Dietrich var då 12 år gammal och dödsfallet påverkade honom i grunden; liksom för resten av familjen innebar förlusten av Walter

Bild (4): Familjen Bonhoeffers hem i Grunewald.

en djup sorg. Händelsen ledde till att Dietrich började fundera över krigets hänsynslösa logik och dess svårbegripliga, för att inte säga absurda, natur. Genom hela livet vårdade han ömt minnet av sin bror och behöll broderns Bibel som han fick; han använde den och bevarade den som en skatt. Redan som 14-åring, vid tiden för sin konfirmation i mars 1921, hade denne atletiske, frågvisse och studiemotiverade pojke bestämt sig för att studera teologi – detta till föräldrarnas förvåning. De hade hoppats på en mer sekulär karriär lik syskonens. Föräldrarna var förbryllade över att höra sin son visionera om att tjäna som präst. När familjens benägenhet att kritisera kyrkan för att vara egennyttig och feg kom till uttryck, blixtrade Dietrichs fasta beslutsamhet till: "I så fall tänker jag reformera den!" Om han hade låtit viljan att behaga familjen komma före de egna önskingarna hade hans karriär kunnat ta en helt annan riktning. Han hade en konstnärlig och känslig själ, och på grund av dessa tydliga karaktärsdrag trodde man ett tag att han, som tyckte så mycket om att musicera, skulle välja en karriär inom musiken. Han kunde ha blivit elev hos den kända pianisten Leonid Kreutzer (1884-1953), men en stark dragningskraft drog honom åt ett helt annat håll.

Vid 17 års ålder började Dietrich studera vid Tübingens universitet (1923-1924), för att ett år senare följa upp med några kurser i teologi vid Berlins universitet. Under sin tid i Berlin imponerade han med sin intelligens och karaktär på professorer såsom Adolf von Harnack (1851-1930) och Ernst Troeltsch (1865-1923). Dietrich, som var en stilig, blond ung man, såg till det yttre helt och hållet tysk ut, från den strikta gången till det stela bugandet vid handskakningar. Hans vänliga sätt och medfödda ridderlighet, hans kärlek till musik, konst och litteratur, hans fasta karaktär, hans personliga charm och villighet att lyssna – allt gjorde att han fick vänner överallt. Man lade märke till honom som en ung man med en enkelhet över sig, en ovanlig känsla av osjälviskhet och en frihet från fördomar. Dietrich fattade tidigt tycke för att resa, och resa gjorde han sedan resten av sitt liv. Resandet öppnade upp ett fönster mot världen som vidgade hans egen horisont. I april och maj 1924 gjorde han två resor som gav honom nya intryck och erfarenheter: ett besök i Italien och en resa till det krigsdrabbade Libyen. Dessa båda resor, liksom hans andra resor och möten, kom utan tvivel att påverka hans personlighet, hans sätt att se på världen och hans arbete. Bonhoeffer förhöll sig exempelvis till den romersk-katolska tron på ett anmärkningsvärt fördomsfritt sätt, något som var ovanligt i Berlin på den tiden. Utan den ekumeniska öppenhet som

han hade inför sin resa till Italien, skulle upplevelsen av kyrkstaden Rom inte ha kunnat forma honom så som den gjorde. Men nu fick upplevelsen rentav prägla hans första avhandling.

Under tiden Bonhoeffer studerade kom han i kontakt med Karl Barth (1886-1968) och dennes undervisning, trots att han aldrig själv studerade för honom. Barth var en schweizisk teolog och professor som verkade i Göttingen, tyvärr en liberal sådan. Hans skrifter, som hade eggat upp hela den teologiska världen, hade fångslat Bonhoeffer under hans studiedagar i Berlin, men det var inte förrän i juli 1931 som de två skulle mötas i Bonn. I början av sin studietid, till skillnad mot hur det skulle bli sen, var Bonhoeffer mer fokuserad på dogmatik än på det som skulle komma att bli hans huvudämne: kristen etik.

I december 1927, 21 år gammal, presenterade Bonhoeffer sin doktorsavhandling som behandlade kyrkans doktrin, *"Communion of the Saints: A Theological Study of the Sociology of the Church"* (*"Sanctorum Communio: Eine dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche"*). En kommentar som gavs vid detta tillfälle var: "Här står han framför oss med sin avhandling, inte som en systematisk teolog som blivit en fullt utvecklad dogmatiker, utan som en teolog som har påbörjat sin egen teologiska vandring och som har ett konkret engagemang för kyrkligt liv." (The Young Bonhoeffer 1918-1927. Vol. 9, red: Hans Pfeifer. USA: MN. Augsburg Fortress Press, 2003, s. 575, 576). I sin avhandling använde Bonhoeffer sociologi och socialfilosofi för att göra sin teologiska tolkning av kyrkan. Tanken att Guds suveränitet har moraliska och sociala konsekvenser var avgörande för hans sociologiska analys. Det är alltså inte en abstrakt idé, Gud är så nära som den närmaste nödställda medmänniskan. I *"The Communion of the Saints"* definierar Bonhoeffer kyrkan som "Kristus existerande som gemenskap". Han ansåg att genom den Helige Andes verk blir Kristus verkligt närvarande i gemenskapen, när den finns till för andra. Karl Barth hyllade denna tanke som ett "teologiskt mirakel".

Ännu inte tillräckligt gammal att få bli prästvigd och i behov av praktisk erfarenhet gjorde Bonhoeffer 1928 ett avbrott i sin akademiska karriär. Han tackade ja till en tjänst som assisterande pastor (komminister) i en församling i Barcelona, Spanien. Tjänsten innebar att han under ett år skulle ta hand om de andliga behoven hos den tyska gemenskap som befann sig där. Erfarenheten var både till uppmuntran och till besvikelse för denne novis. Det positiva var att han fick se hur de han arbetade med, de som levde i ett främmande

land, höll fast vid sin tro så gott de kunde. Det negativa var för honom att se att denna tro var alltför reserverad. Den ledde inte till att denna grupp med-
elklassmänniskor brydde sig om den omgivande nöden och ropet på hjälp därifrån. Vistelsen i Spanien var sannerligen början på de många lärorika resor utomlands som gjorde Bonhoeffer till en kosmopolit och som gav honom en ökad förståelse för världen och dess verkligheter.

Tack vare ett stipendium fick han under perioden september 1930 till juni 1931 ytterligare träning vid *Union Theological Seminary* i New York. Detta var en glamorös akademisk institution, även om det också var en bastion för liberal teologi. Trots – eller snarare på grund av den stora intellektuella prestige som

Bild (5): D. Bonhoeffer som student.

rådde hade många av professorerna där, och i Tyskland, då de utformade sina teorier, gjort kristendom, eller rättare sagt Bibeln – Guds felfria och avgörande ord (se 2 Tim 3:16; 2 Pet 1:19-21) – till något att rannsaka, kritisera och till och med betvivla. De teorier de utvecklat fick sedan ödesdigra konsekvenser för den sanna kyrkan – Kristi brud. Dietrich visade sig vara en lovande ung student, hans akademiska begåvning fick erkännande och han spåddes ha stora möjligheter att få ytterligare stipendium för teologistudier. Han förblev dock inte opåverkad av de nya idéerna som existerade på skolan. Men å andra sidan fick han genom sina relationer med några av professorerna och de andra studenterna en ny förståelse för livets olika omständigheter. Dessa erfarenheter formade honom och kom att påverka hans sätt att tänka och handla senare under livet.

Tillbaka i Tyskland 1931, efter nio månaders frånvaro, presenterade Bonhoeffer vid 24 års ålder ytterligare en avhandling. Den hette "*Act and Being*" ("*Akt und Sein*"): *Transcendental Philosophy and Ontology in Systematic Theology*" och speglade hans teologiska dilemma inom abstrakt filosofi: hur kan vi känna Gud? Detta teoretiska verk i ämnet epistemologi kan mycket väl haft sitt ursprung hos faderns agnostiska attityd; även han brottades med samma fråga. "*Act and Being*" publicerades som bok 1931 och verkar ytligt sett vara en kort framställning av olika filosofier och teologier om uppenbarelse som genomgående presenteras i avhandlingens analyser. Men varje noggrann

läsare kan i studien finna både frestelsen från akademivärldens bekväma status och Kristus omskakande kallelse till oss att vara sanna kristna. I och med denna något abstrakta intellektuella prestation blev han den 1 augusti samma år antagen som lektor i systematisk teologi vid Berlins universitet. Denne nykomling gjorde ganska snabbt ett intryck på sina studenter. Även om han bara hade några år mer erfarenhet än de vore det inte konstigt om han som lärare höll sig på avstånd och uppehöll sig i sin skolastiska aura, men sådan var inte Dietrich! Han rörde sig flinkt i studenternas kretsar och hade ett sätt som var ovanligt men mycket uppskattat. Tillsammans diskuterade de inte bara teologiska frågor utan även viktiga sociala och moraliska problem. Eftersom han gjorde sig tillgänglig för sina åhörare verkade han vara mer som en verklig vän än som en äldre och aktad professor på en piedestal. Trots det beundransvärda i att Bonhoeffer inte anpassade sig till ett speciellt förhållningssätt i sin attityd eller undervisningsstil hade det dock sina nackdelar för honom; hans sätt besvärade det politiska etablissemanget. Han fortsatte med sin djärva undervisningsstil i Berlin ända tills 1936, då han på grund av nazisternas påtryckningar slutligen uteslöts från den akademiska institutionen.

Under tiden hade Bonhoeffer i september 1931 blivit vald till att vara en av de europeiska ungdomssekreterarna för den lutherska *World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches*. Han fann det ekumeniska arbetet stimulerande trots att det sågs ner på i Tysklands nationalistiska kretsar. Önskan om att uppnå fred på rätta grunder drev denne nyligen tillsatte sekreterare; speciellt viktigt var det för honom som pacifist att nå detta mål. Vid denna tid hade han redan deltagit i de stora ekumeniska samlingarna i Stockholm 1925 (Liv och arbete) och i Lausanne 1927 (Tro och ordning), vid vilka han även hade fått kontakt med olika nyckelpersoner.

Under de förödmjukande åren efter första världskrigets slut bestod den tyska befolkningen av två tredjedelar lutheraner och en tredjedel romerska katoliker; dessa grupper representerade även ett slags uppdelning mellan landets norra och de södra delar. Det fanns givetvis frikyrkor som var kopplade till de olika evangelikala samfundet, som till exempel den vitt spridda Plymouthrörelsen, men de var i minoritet. Dietrich var bara 13 år vid första världskrigets slut, då tyskarna fick uppleva en omvälvande politisk turbulens, ekonomisk stagnation och oroligheter i samhället. Den unge tonåringen måste ha varit medveten om dessa svårigheter; omständigheterna oroade säkerligen befolkningen som fick kämpa för att hitta ut ur den dystra och sorgsna återvänds-

gränden som låg framför. Pessimism hade ersatt den optimism som under Europas "belle époque" ("den vackra epoken" 1871-1914) strömmade fram ur sin källa i 1800-talets rationalism – detta minnestempel av fritänkare som alla proklamerade en ny tid befriad från "religiös vidskepelse". Det var i denna miljö som Dietrich Bonhoeffers liv tog sin början och som han framlevde sin barndom. Han växte upp fullkomligt omedveten om den omvälvning som skulle komma svepande och röra upp den lugna atmosfären efter det att den avlägsna tragedin i Sarajevo i Bosnien tänt gnistan till första världskriget ...

Ett Tyskland i förändring

I och med de avgörande händelser som utspelade sig fann många nationer sig själva indragna i den historiens virvelvind som skulle komma att få moraliska anspråk att omprövas och gränser att dras om. Tyskland krigade på två fronter från och med augusti 1914. Vid slutet av 1917 hade bolsjevikerna dragit tillbaka Ryssland ur kriget och därigenom gjort det möjligt för Tyskland att omplacera mer än en miljon stridande män från östfronten. Men med USA:s inträde vände kriget till favör för de allierade, som slutligen kunde besegra Tyskland. En ny, center- och vänsterorienterad regering sammankallades hastigt i Berlin 1918, samtidigt som kejsar Wilhelm II abdikerade och bröt upp för att ta sig till Holland i exil. Bakom sig lämnade han en förödmjukad nation. I skuggan av tumultet verkade det som att Vladimir Lenins (1870-1924) hopp om en revolution i det industriella Tyskland, vilken i sin tur förutspåddes utlösa en världsvid revolution, var på väg att förverkligas. Hans hopp gick dock om intet då upproren i Tyskland tyglades. Som en ledande figur bland Europas upplysta och även som en drivkraft bakom den radikala motståndsrörelsen Spartacus i Tyskland fanns judinnan Rosa Luxemburg (1870-1919). Hon hade i likhet med många andra judar varit del av "intelligentian" – samhällets intellektuella – och även bolsjevikernas avantgarde i Tsarryssland. Alla dessa faktorer fanns i Hitlers bakhuvud då hans makt växte; hela tiden hyste han en avsky för kommunister och en inbiten motvilja mot judar! I augusti 1919 blev Tyskland en demokratisk republik, en parlamentarisk demokrati – om än en belägrad sådan. Weimarrepubliken, substitutet för den utdöda monarkin, blev snabbt ett offer för efterkrigstidens inflation, ekonomiska depression och politiska anarki – delvis som en konsekvens av de rekommendationer och påtvingade restriktioner som fastställdes av segermakterna i samband med Versaillesfreden med dess kartagiska karaktär. Jämte den påtvingade nedrustningen förlorade Tyskland även sina afrikanska kolonier, landets gränser omdefinierades och det tyska territoriet reducerades. Detta väckte stor förbittring i landet, något som Hitler och hans parti utnyttjade till fördel för sin egen agenda.

Då den tyske författaren Erich Maria Remarque (1897-1970), den forne soldaten som under första världskriget stred i konfliktens inferno, tio år efter freden reflekterade över kriget i sin klassiska roman *"På västfronten intet nytt"* (*"Im Westen nichts Neues"*), lät han huvudkaraktären vid åsynen av lidandets vända på ett fältsjukhus utbrista: "Detta är enbart ett sjukhus, en enda bas; det finns hundratusentals i Tyskland ... i Frankrike ... i Ryssland. Hur meningslöst är inte allt som kan skrivas, göras eller tänkas när sådana här saker är möjliga. Allt måste ha varit lögn och till ingen nytta när en tusenårig kultur inte kan förhindra en blodsutgjutelse som denna." Men en ännu mer olycksbådande tid väntade i Europas framtid. Knappt två decennier senare drabbades den tyska kulturen – med dess tusenåriga historia och arvet från genier såsom Wolfgang von Goethe (1749-1832) och Immanuel Kant (1724-1804) – av ett absolut vansinne som slutligen ledde till ett raserat Europa. Som ett straff från ovan för en hel civilisation, genom ett alldeles vedervärdigt krig!

Tidigt höjdes varnande röster om krigets vanvett, men till ingen nytta då de rösterna var få och snart överröstades av dem som drev på kriget! Carl von Ossietzky (1889-1938) utgjorde en av dessa nyktra, varnande röster genom sin gärning som journalist. Han var född i en preussisk, romersk-katolsk familj och hade från 1912 engagerat sig i olika pacifistiska organisationer. Då första världskriget genom sina hemskheter bara bekräftade Ossietzkys uppfattning om krig, vigde han sitt liv åt att kämpa mot militarismen. År 1922 var han med och grundade rörelsen *Nie Wieder Krieg* (Aldrig krig igen!). I sin roll som chefredaktör för veckomagasinet *"Die Weltbühne"* avslöjade han under Weimarregimens tid, och fördömde djärvt, den hemliga återupprustning som fortsattes av riksvärnets ledare trots att det stred mot de sanktioner som införts vid Versaillesfreden. För detta dömdes han i Leipzigs högsta domstol till 18 månaders fängelse. Han benådades julen 1932 men arresterades snart igen; i slutet av 1933 grep Gestapo honom och skickade honom till ett koncentrationsläger. Han var fortfarande frihetsberövad när han 1935 tilldelades Nobels fredspris. Hitler blev rasande och införde som svar på tal till nobelkommittén och deras symboliska demonstration ett förbud för tyskar att från och med då ta emot något Nobelpris. Eftersom Ossietzky insjuknade i tuberkulos släpptes han 1936 ur koncentrationslägret, men förblev under Gestapos övervakning. När han två år senare, den 4 maj 1938, dog på ett sjukhus var han fortfarande arresterad. Han var en av dem som anade att ännu en katastrof orsakad av krigets brutalitet skulle komma, och han försökte förhindra den genom att

Bild (6): Ett svenskt frimärke som hedrar minnet av Carl von Ossietzky – "En röst i öknen!"

flyttade han till Tyskland, redan då indoktrinerad med Darwins princip om det naturliga urvalet – de starkastes överlevnad¹¹ – och han var fast besluten att leva enligt socialdarwinismens filosofiska tanke.

Hitler hade en bohemisk livsstil och var aningen missanpassad i Österrike-Ungerns söndervittrande monarki. Hans karriär formades således inte enbart av den otyglade mellankrigstidens händelser, utan kanske än mer av olika slumpartade händelser. I enlighet med Tredje rikets nazistiska mytologi – som innebar sedan länge bevarade hemligheter men som sedan dess har blivit avslöjade av samtidshistorikern Thomas Weber – gick Hitler med som volontär i det kända och väl ansedda bayerska infanteriregementet. Hitler stred inte längst fram vid frontlinjen utan tjänade som budbärare ("Meldegänger") på västfronten. I en mytomspunnen hjälteberättelse, vilken var mer en legend än en historisk berättelse, skildrade Hitler hur hans farliga uppgifter ledde till att han blev skadad och nästan kvävdes av gasen som användes i striden. Han tilldelades järnkorset för sina insatser (ironiskt nog var det Hulgu Gutman, en judisk officer, som delade ut utmärkelsen till honom), och han blev även befördrad till korpral tack vare sin tapperhet. När Hitler senare tänkte tillbaka på dessa erfarenheter såg han på dem som sitt "politiska universitet." (Varken han själv eller något av de självcensurerade nazistiska protokollen nämner dock något om hans inskrivning på ett mentalsjukhus på grund av sina psykiska sammanbrott. Förmodligen har de utelämnats för att inte smutsa ner hans image). Hitler återvände från västfronten till Tyskland förbittrad över de villkor som påtvingats den besegrade nationen. Minnet av den starka

vädja till sina landsmäns förnuft. Ti-den skulle visa att han hade rätt i sina farhågor om vad som väntade!

Historien överraskar oss ibland då oanade aktörer dyker upp. I den obetydliga, österrikiska gränsstaden Baunus anonymitet, där han föddes år 1889, påbörjade Adolfus Schickelgruber Hitlers förbluffande och kommetliknande livsresa. 22 år gammal

11 Kunde den engelske kaplanen och senare "vetenskapsmannen" Darwin ana hur hans postulerade evolutionsteori "Om arternas uppkomst" som han lät trycka 1859, indirekt skulle orsaka så stor skada mindre än hundra år senare?